

Ольга СІТКАРЬОВА

ДО ІСТОРІЇ ІКОНОСТАСІВ В УСПЕНЬСЬКОМУ СОБОРІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ

Упродовж багатівікового існування Києво-Печерської лаври інтер'єр її храмів прикрашали численні іконостаси, кіоти, оклади престолів та жертвників, тощо. Тільки в Успенському соборі було десять вітварів, й відповідно, стільки ж іконостасів, престолів та жертвників. Нажаль, за невеликим виключенням, всі ці пам'ятки як з Успенського собору, так і з більшості інших лаврських храмів зараз втрачені. Збереглися лише чотири старих іконостаса: в Троїцькій надбрамній церкві, у церкві Всіх Святих, Трапезної та Хрестовоздвиженської церквах, а також іконостаси підземних церков у лаврських печерах.

Відомості про втрачені іконостаси, що колись знаходилися в храмах, доволі обмежені, або така інформація досі не виявлена. Найбільшу увагу фахівці приділяли вивченню інтер'єра Успенського собору, проте й ці дослідження потребують уточнень та доповнень [1]. Певні складнощі виникають й у зв'язку з тим, що іконостаси, оклади престолів та жертвників в лаврських церквах в різні часи та з різних причин замінювалися.

Так, наприклад, головний іконостас Успенського собору замінювався кілька разів.

Первісно в храмі мав бути встановлений темплон подібний до візантійських, болгарських, грузинських та інших соборів IX–XII ст., що збереглися, або відомі по реконструкціях. Деякі дослідники вважають, що фрагменти стародавнього темплону пізніше було використано при оздобленні лаврських підземних церков преп. Антонія, преп. Варлаама та Введенської [2].

У 1240 р. Успенський собор постраждав під час монгольської навали, коли: «от злочестиваго Батія в конечном разорение святая обитель Печерская приде, и Небеси подобная церковь Успения Пречистыя Богородица чрес многии лета пребываше в заустении, но в некоем приделци исцелевшим от поганных, Божественныя Службы, страха ради, в тайне совершахуся» [3]. Цим приділом, судячи з досліджень П. Лашкарьова, була церква Іоанна Предтечі,

1. Копія бронзової моделі Головного іконостасу Успенського собору, виготовлена XVI ст. на замовлення патріарха Никона

що збереглася: «вполне, с фонарем и куполом». Він же з'ясував, що до кінця XIX ст. крім церкви Іоанна Предтечі збереглася значна частина давньоруського храму. Невідомо, за браком джерел, коли було реалізовано прагнення ченців відремонтувати храм та розпочати в ньому богослужіння. Проте факт існування в Києві до 1300 р. митрополічної кафедри та загальна історична ситуація того часу не виключає, що це сталося вже через кілька десятиріч.

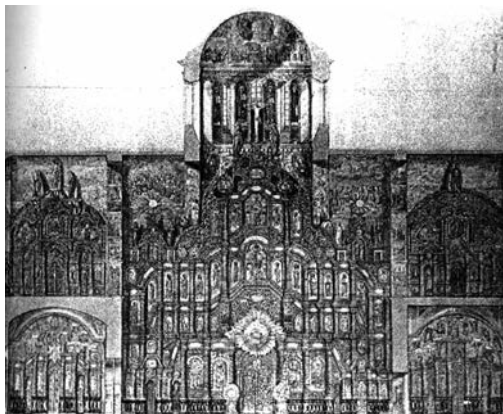
Після вірогідної загибелі митрополита Йосифа обов'язки загальноруського митрополита виконував ігумен князівського монастиря Спаса на Берестові Петро Акерович [4]. Потім в 1250–1282 рр. київським митрополитом був визначний політичний діяч того часу Кирило, за якого в 1273 р. в Києві відбувся загальноруський собор руських єпископів [5]. Тоді архімандрита Києво-Печерського монастиря Серапіона було поставлено єпископом Володимирським. За Кирила в Києві була створена нова Кормча книга. Поховано Кирила теж в Києві. Його наступник (1283 р.) Максим «из грек, изо Цареграда» продовжив діяльність Кирила. Отже місто залишалося церковно-адміністративним центром Русі. Діяли у Києві в цей час й монастирі, у тому числі Києво-Печерський.

В монастирі працювала художня майстерня, де писалися ікони, виготовлялися натільні іконки та образки, тощо. Відома т. зв. Свенська ікона «Богоматір з предстоячими Антонієм та Феодосієм» (кінець XIII ст.), що походить з Печерського монастиря [6]. Аналогічна за сюжетом ікона, яку вивіз до Нижнього Новгороду Діонісій, а також ікона Ярославська «Печерська Богоматір з ангелом та святими» [7].

Отже в другій половині XIII ст. у головному соборі Києво-Печерського монастиря мали відбуватися богослужіння, тобто в храмі був темплон.

Після входження Київської землі до складу Великого князівства Литовсь-

*2. Ф. Г. Солнцеv. Поперечний
переріз Успенського собору
з фіксацією настінних розписів
із заходу.
Середина XIX ст.*

кого і Руського, коли київським князем був Володимир Ольгердович, в Києві спостерігався підйом політичного, економічного та культурного життя. Його удільне князівство, як й інші складові конгломерату Великого Князівства Литовського, було своєрідною «державою в державі». Володимир Ольгердович, навіть, чеканив власну монету, титулюючись «з Божої ласки князем Київським», тобто суверенним володарем. В цей час залишалися в силі руські закони й звичаї. Стрімко підносяться багатство та вплив Церкви, яка отримала в особі новонавернених язичників щедрих благодійників [8].

У місті тривалий час перебував митрополит Кіпріан. Тут відбулися відомі події з митрополитом Діонісієм, який помер 1385 р. у Києві в ув'язненні та похований у «киевской Печере великого Антонія» [9].

Батько Володимира Ольгерд Гедимінович був одружений у другому шлюбі на тверській княжні Уляні (в іночестві Марина), яка заснувала в Вільно церкву Пречистої Божої Матері. Її духівником був архімандрит Києво-Печерського монастиря Давид, а сама вона була похована 1391 р. в цьому монастирі: «и положена бысть в Киеве в Печере» [10]. У 1377 р. архімандрит Давид постриг Ольгерда в схиму під ім'ям Олексія [11].

Після того, як Володимир Ольгердович був усунений від княжіння 1395 р. та помер 1398 р. у засланні, тіло його привезли до Києва і теж поховали в Києво-Печерському монастирі [12].

У 1395–1396 рр. Київський стіл займав Скиргайло (в православ'ї Іоанн) Ольгердович, якого поховали після смерті в Києво-Печерському монастирі «подле гроба стога Феодосія печерського» [13], тобто в Успенському соборі. Навряд чи київських князів було поховано у невідремонтованому храмі, де не проходилися богослужіння, а отже в ньому не було б темплона.

Як відомо, після смерті Скиргайла Київ був центром збору всіх сил Вітовта та його союзників. У 1399 р., після поразки армії Вітовта від Тимура-Кутлука, останній переслідував його до Києва. Місто витримало облогу, але було змушено виплатити «откуп 3000 рублей литовських», і ще 30 рублів окремо взято з Печерського монастиря [14]. Цей факт не тільки засвідчує цю сумну подію, але й побічно свідчить, що Печерський монастир в цей час не був бідний.

Розгром Києва Тимуром-Кутлуком суттєво підірвав економічний потенціал міста, проте місто продовжувало залишатися одним з головних центрів політичного та церковного життя Великого князівства Литовського і Руського. Достатньо згадати події пов'язані з митрополитом Кіпріянном, а потім з митрополитами Фотієм та Григорієм Цамблаком.

Існує думка, що в 1411 р. Фотій навіть обіцяв Вітовту знову перенести до Києва митрополічу кафедру й переїхати сюди на постійне місцеперебування [15].

Київські храми вміщували значні церковні цінності, які митрополит після розриву з Вітовтом почав активно вивозити до Москви: «нине же Киев нивечтоже положиша и все из него преносять на Москву; и се ныне Фотей митрополит все изорочие церковное и съсуды переносит на Москву» [16]. Саме в цей час у Москві з'явився цілий ряд унікальних церковних речей, виконаних грецькими майстрами, в тому числі загальновідомий «Большой» сакос, золотий оклад на ікону «Володимирської Богоматері» та оклад на напрестольне Євангеліє (так зване «Морозовское») та інші коштовні твори, що зараз прикрашають московські музеї.

У 1414 р. Вітовт на прохання Києво-Печерського монастиря підтвердив спеціальною грамотою земельні володіння, що йому належали.

Отже монастир в цей час мав фінансові можливості підтримувати свої споруди, перш за все головний собор, в належному для проведення богослужінь стані. У темплоні храму, ймовірно, було вміщено ікони, привезені митрополитами греками, або написані в самому монастирі.

Проте в 1416 р. Київ захопив хан Едигей. Він «поплени Руськую землю, и Киев, и Печерский монастыр сожже и со землею соровна» [17].

Після цієї руйнації Успенський собор, судячи з перебігу тодішніх історичних подій, міг бути відремонтований невдовзі після відновлення Київського князівства, коли Київська земля стала централізованим організмом, де військова, фіскальна, адміністративна й судова влада була зосереджена в руках нащадків Володимира Ольгердовича — Івана Володимировича (?–1435 рр.), Оленька Володимировича (1441–1454 рр.) та його сина Семена Оленьковича (1454–1470 рр.). Київська гілка Ольгердовичів посідала високе місце в ієрархії старшинства династії онуків та правнуків Гедиміна. Наприклад, після загибелі

великого князя литовського Жигимонта Кейстутовича (1432–1440 рр.), князь Оленько, одружений із донькою великого князя московського Анастасією (онукою Дмитрія Донського), як найстарший з-поміж Гедиміновичів, вважався одним із претендентів на великокняжий престол.

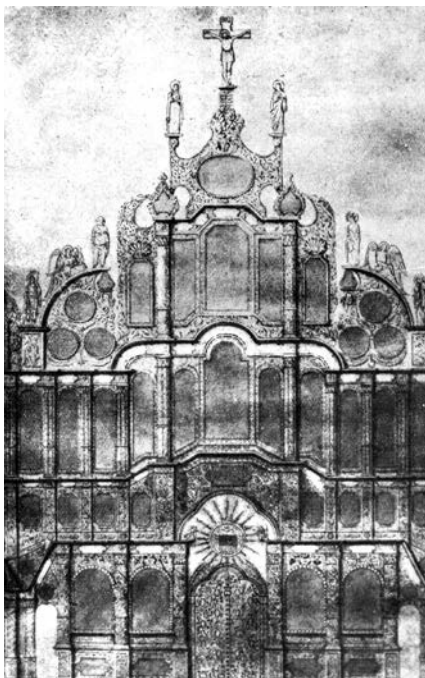
Під час правління Оленька (1440–1455 рр.) та його сина Семена (1455–1470 рр.) Київське князівство підтримувало тісні стосунки з Москвою, Твер'ю, Молдавією, які закріплювалися династичними шлюбами. Оленько Володимирович був одружений з донькою великого князя московського Василя Дмитровича Анастасією. Одна сестра Семена Євдокія Оленьковна була заміжня за православним господарем Молдови Стефаном Великим [18]. У тогочасній молдавській хроніці у зв'язку з цією подією під 1463 р. зазначається: «привезли жону Стефану воєводи з Києва, сестру Симеона, царя Київського». Царський титул, яким хроніст ушанував Семена Оленьковича, недвозначно підкреслює, що сусідні правителі вважали його суверенним володарем. Це й не дивно, коли зважити на розміри тодішнього Київського князівства, яке простягалось від Мозиря на півночі до гирла Дніпра й Дністра на півдні та річки Сіверський Донець на сході. Донька Стефана була заміжня за князем Михайлом Оленьковичем, який доводився дідом гетьману Великого князівства Литовського (1497–1500 рр., 1507–1530 рр.) Костянтину Івановичу Острозькому та княгині Олександрі Семенівні Слуцької [19].

У 1439 р. в Києво-Печерському монастирі взяв чернечий постриг з ім'ям Феодосій князь Федір Данилович Острозький, який передав в обитель значні кошти [20].

Роки правління Оленьковичів пройшли сприятливо для Києва та Київської землі як в економічному плані — передусім завдяки пожвавленню транзитної торгівлі, що давала добрі митні збори, так і в оновленні духовного життя в Києві, а особливо — у Києво-Печерському монастирі, усипальниці княжого роду. Оленько й Семен, зокрема, «коштом великим» реставрували монастирський соборний храм Успіня Богородиці: «иже украси ю красотою, якоже бо бе мощно, такожде и внутрь иконним писаним (но единаче не тако, яко прежде, исперва Мусею саженна бысть не токмо по стенам, но и по земле) и обогати ю златом и сребром, и сосуды церковными».

Про капітальний ремонт Успенського собору, за Семена Оленьковича в 1470 р., свідчить напис на відомому кам'яному рельєфі [21].

У 1482 році Києво-Печерський монастир був спустошений кримськими татарами на чолі з ханом Менглі-Гіреєм. Никонівський літопис повідомляє, що «по слову великого князя Ивана Васильевича всея Руси прииде Менгли-Гирей, царь Крымский Перекопский Орда, со всею силою своею на королеву державу и град Киев взя и огнем сожже» [22]. Становище міста з цього часу

3. Рисунок Головного іконостасу
Успенського собору. Початок XVIII ст.

значно погіршилося. Заважали відновленню Києва й майже щорічні набіги в Україну кримчаків, в тому числі напад на місто в 1489 р., а також важка данина, яку українські землі мали сплачувати хану. Саме в цей період численні монументальні споруди Києва набули того сумного вигляду, що засвідчили мандрівники кінця XVI ст. [23].

Незважаючи на це в Успенському соборі Печерського монастиря доволі швидко почали проводити деякі ремонтні роботи. На початку 1490-х до південної стіни собору прибудували каплицю-усипальню де знаходився надгробок у вигляді шиферної плити з вирізьбленою датою — 1492 р.

Проте капітальний ремонт Успенського собору відбувся до 1530 р. на кошти гетьмана Великого князівства Литовського (1497–1500 рр., 1507–1530 рр.) К. І. Острозького, правнука князя Федора (Феодосія) Даниловича Острозького. Ремонт торкнувся переважно його інтер'єру. Тоді ж у храмі був встановлений новий ренесансний за духом іконостас.

В цьому ж храмі К. І. Острозький був похований поруч зі своїми родичами. Напис на надгробку повідомляв: «Пресвятыє Богородиці Печерские дом учредил пребагатно, в нем же яко китарь именитый, по преставлению своему

4. Ікона «Хрещення» з Головного іконостаса Успенського собору. XVIII ст., НХМУ, И-189, левкас, олія, позолота.

118 x 70 x 3

5. Ікона «Стрїтення» з Головного іконостаса Успенського собору. XVIII ст., НХМУ, И-254, олія, позолота

сподобилася положен быть». В Успенському соборі знайшли свій останній спокій перша дружина гетьмана княгиня Тетяна Семенівна Гольшанська та їхній син Ілля Костянтинович (1510–1539 рр.). У цьому ж храмі поховані Михайло Данилович Острозький, який загинув під час битви Вітовта з татарами на р. Ворсклі у 1399 р., та його дружина. Про це є згадка в описі майна ризниці собору, зробленому 1552 р., де згадуються «покривала на гроби князские и панские». Серед них були й ті, що вкривали гробниці князя Михайла Острозького та «княгини Михайловой», встановлені у храмі.

У храмі похована донька Федора (Феодосія) Даниловича Острозького Анастасія та її чоловік князь Іван Семенович Путятич-Друцький (до 1440 р.), член Ради Свидригайла (з 1431 р.), а також син цього подружжя — київський воевода (1492–1505 рр.), князь Дмитро Іванович Путятич (помер 1505 р.). Відповідно до королівського розпорядження, душоприказник останнього відписав Києво-Печерському монастирю значну суму на спомин його душі, а також його батьків, що «лежат в монастыре Печерская у Святой Пречистой в Києве, где же тело и его лежит» [24].

Над могилою князя К. І. Острозького його син Василь-Костянтин Костян-

6. Ікона «Таємна вечеря» з Головного іконостаса Успенського собору.
XVIII ст., НХМУ

тинович встановив у 1579 р. надгробок із волинського порфіра [25]. У 1584 р. Києво-Печерську лавру відвідав Мартин Грунівеч, який пізніше написав про цю подію в родинній хроніці. Про Успенський собор він пише: «Церковь украшена красиво и богато». У 1594 р. Еріх Лясота зробив запис про храм у своєму щоденнику: «Церковь прекрасная каменная» [26].

П'ятиярусна композиція іконостаса, встановленого за К. І. Острозького, побудована за строгою ордерною схемою, з добре зрівноваженою сіткою вертикальних і горизонтальних членувань і підвищеною середньою частиною.

Цей іконостас відомий нам за описом 1651 р. архиєпископа Павла Алепського, який писав: «Что касается иконостаса, то он великолепен, но стар. Над ним распятие и опоясание Спасителя из кованого чистого золота. Иконы при вратах олтаря весьма благолепны, в особенности иконы Господа и Владычицы, ибо они больше и лучше находящихся в нартексе, с венцами и многочисленными привесками: золотыми и серебряными крестиками, образками, жемчугом и драгоценными камнями; книга Господа, то-есть Его Евангелие, из кованого серебра, а письмена золотые. На левой стороне от иконы Господа икона Успения Богородицы, весьма благолепная. Точно также справа от иконы Владычицы икона свв. Антония и Феодосия. Такие же иконостасы при вратах других алтарей».

Отже вже у той час в Успенському соборі існувало кілька іконостасів. Проте якими вони були не збереглося жодної згадки. Як виглядав головний іконостас собору за часів Павла Алепського дає уявлення не тільки наведений

*7. Успенський собор.
Інтер'єр. Фрагмент
Головного іконостаса.
Фото початку ХХ ст.*

опис, а також його мідна копія, виготовлена на замовлення патріарха Никона. Останній побажав встановити подібний іконостас в Новоєрусалимському соборі, що тоді будувався та оздоблювався майстрами з України та Білорусії [27].

Копія з моделі іконостаса свідчить, що він був п'ятиярусним. У верхньому ряду іконостаса бачимо, як і писав Павло Алепський, велику ікону «Розп'яття». В так званому місцевому ряду, справа та зліва від Царських врат, було вміщено ікони: «Спасителя», «Богоматері з Христом-немовлям», а поруч з ними ікона «Успіня Богородиці», присвячена храму та ікони найбільш шанованих в цей місцевості святих Антонія та Феодосія Печерських.

Павло Алепський не згадав у своєму описі, але на копії з моделі іконостаса бачимо малий святковий чин. Вище нього знаходиться Деїсусний чин.

На наступному ярусі бачимо дев'ять ікон. У центрі вміщено ікону «Богородиця Знаменія з Ісусом-Еммануїлом» або «Старозавітна Трійця», а по боках від неї ікони пророків та патріархів.

Отже це був «високий» іконостас, що суттєво впливав на організацію храмового простору, закономірності його лінійної, просторової та кольорової композиції. Будучи концептуально пов'язаний з монументальним живописом, він створював разом з ним надзвичайно живописний ансамбль [28].

Цей іконостас був знищений пожежею в 1718 р.

Під час відновлення храму після пожежі до вітарів Успенського собору, як свідчать джерела, було виготовлено нові іконостаси. Так, з одного із архівних документів за 1729 р. дізнаємося про те що: «иконостас большой (головный — О. С.) снецерскою и малярскою работою окончен. Также и другие, меньшие иконостасы до пределов вниз и горе числом осм, одны готовы, другие кончаются. И все тие к настоящей зиме купно на местцу своем поставлены будут». Ще один іконостас, ймовірно, в Іоанно-Предтеченському приділі, вцілів під час пожежі, тому його не замінювали.

Як виглядав Головний та деякі придільні іконостаси, в тому числі в вітарах Св. Стефана, Св. Андрія Первозваного, Спаса-Преображенському та Іоанно-Богословському, бачимо на відомих розгортках інтер'єра храму з фіксацією настінних розписів, виконаних академіком Ф. Г. Солнцевим [29] (рис. 2).

До нашого часу іконостас 1729 р. теж не зберігся. Проте, як повідомляв свого часу М. І. Петров, ще на початку ХХ ст. в приватних зібраннях зберігалися ікони, походження яких пов'язувалося з цим іконостасом [30].

Уявлення про загальний вигляд іконостаса, його різьблення та ікони ми маємо завдяки кільком описам цього твору, схематичному абрису (рис. 3) [31] та світлинам початку ХХ ст. Деякі ікони з іконостасу зберігаються зараз в Національному художньому музеї України.

В описі Успенського собору 1867 р. читаємо: «В другому ярусі іконостаса ікони в срібних визолочених ризах з такими самими вінцями, а саме:

На середині

– «Тайна Вечеря» в срібній оправі, що важить п'ять фунтів. З боків зображені дванадцять свята, по шість з кожного боку.

Праворуч:

– «Вхід Господа до Єрусалима» із написом «Въеханіе Господне», в срібній оправі, вагою п'ять фунтів;

– «Воскресіння Христове», в оправі якого вісім фунтів;

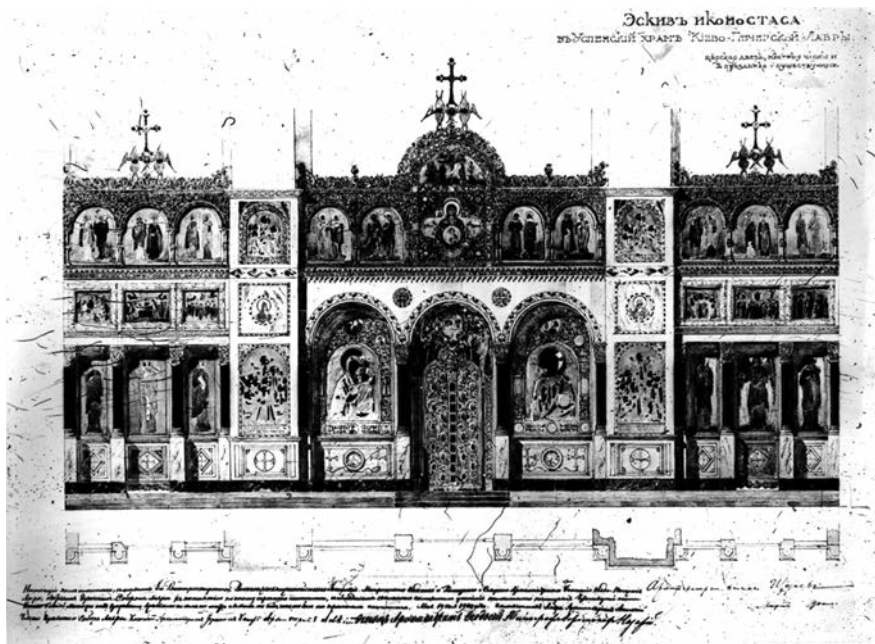
– «Вознесення Господне», в оправі якого 13 фунтів 30 золотників;

– «Зішестя Святого Духа», в срібній ризи вагою 13 фунтів 83 золотники;

– «Преображення Господне», в срібній ризи вагою 4 фунти 72 золотники;

– «Богоявлення Господне», в срібній оправі вагою 15 фунтів 38 золотників.

Ліворуч:

8. О. В. Щусев. Головный иконостас Успенського собору.
Ескіз мармурового іконостаса. 1900 р. Фото з родинного архіву Щусєвих

- «Різдво Пресвятої Богородиці», в срібній оправі вагою 6 фунтів;
- «Благовіщення Пресвятої Богородиці», в срібній оправі вагою 13 фунтів 66 золотників;
- «Введення у храм Пресвятої Богородиці», у срібній ризи вагою 13 фунтів 66 золотників;
- «Різдво Христове», в срібній оправі, вагою 13 фунтів 33 золотники;
- «Стрітєння Господнє», в срібній ризи вагою 4 фунти 81 золотник;
- «Успіння Пресвятої Богородиці», в срібній ризи вагою 4 фунти 81 золотник».

Дослідниця І. Пархоменко атрибутувала кілька ікон як такі, що належали іконостасу Успенського собору. Це ікони: «Хрещення» (рис. 4), «Стрітєння» (рис. 5), «В'їзд до Єрусалима», «Різдво Христове», «Успіння», «Таємна вечєря» (рис. 6).

На початку ХХ ст. після того, як в Успенському соборі з'явився новий монументальний живопис, деякі фахівці стали вважати, що в інтер'єрі церкви: «Общая гармония нарушается иконостасом, который, своим стилем вносит

резкий дисонанс в строго-византийский характер храма». Тому було прийнято рішення замість старого іконостаса встановити новий мармуровий. Варіанти проектів іконостаса запропонували монастиреві архітектори С. М. Лазарев-Станіщев, В. Д. Фартусов, О. В. Щусев. Проте Святішим Синодом був схвалений проект Щусєва (*рис. 8*).

Іконостас мав складатися з трьох ярусів, причому, середній ярус планувався виконати невеликої висоти. Два нижніх яруси іконостаса мали бути сполучені із мармуру різних кольорів та орнаментовані ажурними срібними позолоченими оздобами. Верхній ярус мав бути повністю ажурно-металевим. В іконостасі планували встановити біля 50 ікон, в тому числі, в нижньому ярусі — старі намістні ікони з колишнього іконостаса.

Крім мармурово-металевого іконостаса, в такому ж стилі планувалося встановити новий папертний іконостас, два іконостаса для приділів в ім'я Андрія Первозваного та Преображення Господнє, 4 мармурових сенів над раками з мощами рівноапостольного князя Володимира, митрополита Михаїла, преподобного Феодосія Печерського та над ракою з частинками мощів печерських святих, а також кілька кіотів та клироси. Крім того, мармуровими плитами мали облицювати внутрішні стіни в центральній частині храму [32].

Оскільки виготовлення нового іконостаса потребувало багато часу в соборі залишили на цей період старі іконостаси. Але головний іконостас був залишений не весь, а лише його нижній ярус, який увінчали новим хрестом.

Над царськими вратами, як і раніше висіла чудотворна ікона «Успіння Божої Матері» в золотій ризі та багато прикрашена коштовним камінням. У такому вигляді Іконостас бачимо на світлинах початку ХХ ст. (*рис. 7*).

У період Другої світової війни, 3 листопада 1941 р., Успенський собор був висаджений у повітря. Від вибуху загинув й іконостас. Під час розбирання руїн храму, в післявоєнний період, були знайдені фрагменти його різьблення й деякі понівечені ікони та їхні оклади. Успенський собор відтворений в 1998–2000 рр. В ньому знову встановлений новий іконостас виконаний за зразком іконостаса 1729 року.

Таким чином, головний іконостас Успенського собору протягом існування храму змінював свій вигляд принаймні сім разів.

1. Сіткарьова О. В. До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври // Мистецтвознавство України. — К., 2006. — Вип. 8/9. — С. 503–504.

2. Холостенко М. В. Успенський собор Печерського монастиря // Стародавній Київ. — К., 1975. — С. 134–136.

3. Синопис, или Краткое описание о начале славянского народа и первоначальных князей града Киева. — К., 1674. — С. 108–110.
4. *Івакін Г. Ю.* Історичний розвиток Києва XIII — середина XVI ст. — К., 1996. — С. 52.
5. *Щапов Я. Н.* Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. — М., 1978.
6. Третьяковская галерея в Москве; *Антонова В. И., Мнев Н. Е.* Каталог древнерусской живописи (ГТГ). — М., 1963. — Т. 1. — № 12, илл. 32–35; *Кондаков Н. П.* Изображение русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. — СПб., 1906. — С. 32–33.
7. *Ананьева Т. А.* Икона Богоматери на престоле XIII в. // Памятники культуры. Новые открытия '1975. — М., 1978. — С. 138–144.
8. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Вид. 2, перероб. та розширене. — К., 2005. — С. 141.
9. Полное собрание русских летописей (далі — ПСРА): Рогожский летописец, Тверской сборник. — М., 1962. — Т. 15. — Стб. 149; ПСРА: Никоновская летопись. — СПб., 1987. — Т. 11. — С. 85, 86.
10. ПСРА: Никоновская летопись. — Т. 11. — С. 127.
11. *Болховітінов Євгеній.* Опис Києво-Печерської лаври. — К., 1831. — С. 139.
12. Хроника Биховца. — М., 1966. — С. 73.
13. ПСРА: Летописи белорусско-литовские. — М., 1980. — Т. 35. — С. 72.
14. ПСРА: Никоновская летопись. — Т. 11. — С. 191.
15. *Греков И. Б.* Восточная Европа и упадок Золотой Орды. — М., 1975. — С. 290; *Івакін Г. Ю.* Історичний розвиток Києва XIII — середина XVI ст. — К., 1996. — С. 89.
16. ПСРА: Никоновская летопись. — Т. 11. — С. 232.
17. ПСРА: Густинская летопись. — СПб., 1843. — Т. 2. — С. 353.
18. Славяно-молдавские летописи XV–XVIII вв. — М., 1976. — С. 26, 63.
19. ПСРА: Рогожский летописец, Тверской сборник. — Стб. 479.
20. *Модест.* Краткие сказания о жизни и подвигах Святых отцов Дальних пещер Киево-Печерской лавры. — К., 1906. — С. 20.
21. *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки древнего Киева. — К., 1897. — С. 58.
22. *Покровский Н. В.* Памятники христианской архитектуры и особенно византийские и русские. — СПб., 1901. — С. 37; *Полонская Н. Д.* Церковные древности Киева // Киев: Сб. — СПб., 1911. — С. 82.
23. *Петров Н. И.* Южно-русские иконы // Искусство в Южной России: Живопись, графика, художественная печать. — К., 1913. — № 11/12. — С. 487–488.
24. *Флоренский П. А.* Иконостас // Богословские труды. — М., 1971. — Т. 9. — С. 83–148.
25. *Петров Н. И.* Южно-русские иконы... — С. 489.
26. *Сіткарьова О. В.* До питання про надмогильні плити некрополя... — С. 503–504.
27. *Холостенко М. В.* Нові дослідження Іоанно-Предтеченської церкви та реконструкція Успенського собору Києво-Печерської Лаври // Археологічні дослідження стародавнього Києва. — К., 1976. — С. 152.

28. Дневник Эриха Ляссоты из Стеблева // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. — К., 1890. — Вып. 1. — С. 159.

29. Российская государственная библиотека (СПб). Ф. 1381/1, оп. Р-40: Архітектурні кресленики, спр. № 310, арк. 21, 22, 23, 24.

30. Щербина В. І. Головні будівлі Печерської Лаври // Нові студії з історії Києва. — К., 1926. — С. 88–89.

31. Савченко А. И. Великая церковь Киево-Печерской лавры. — К., 1901. — С. 26–27.

Анотация. Работа посвящена истории головного иконостаса Успенского собора Киево-Печерской лавры. Анализ летописных та архивных джерел дозволил з'ясувати, що цей иконостас в різні часи та з різних причин змінювався в храмі сім разів.

Ключові слова: Киево-Печерська лавра, Успенський собор, головний иконостас.

Аннотация. Работа посвящена истории главного иконостаса Успенского собора Киево-Печерской лавры. Анализ летописных и архивных источников позволил выяснить, что этот иконостас в разные времена и по разным причинам менялся в храме семь раз.

Ключевые слова: Киево-Печерская лавра, Успенский собор, главный иконостас.

Summary. Work on the history of the main iconostasis of the Assumption Cathedral of Kiev-Pechersk Lavra. Analysis chronicles and archival sources allowed to find out what this iconostasis at different times and for different reasons changed in the house seven times.

Keywords: Kiev-Pechersk Lavra, the Cathedral of the Assumption, the main iconostasis.